

Oponentský posudek habilitační práce:

Jiří BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780.* (Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě 2015, Nobilitas in historia moderna VII, 488 stran)

Šlechtický stav, příslušnost k němu a jeho jednotliví zvláště vysoce urození členové poutají zájem historiografie dlouhodobě a v podstatě již od jejích počátků, nejinak je tomu i v moderní době a v rámci historiografie české či širše pojato středoevropské. Přes nemalou pozornost, která byla věnována i v nedávné době výzkumu aristokracie a jeho nejrůznějším aspektům, zůstávají některá témata stranou zájmu – snad i pro jejich komplikovanost či nejasnost, návaznost na tradiční a dobové právní ukotvení či rozsáhlou a jazykově i paleograficky nesnadno zpracovatelnou pramennou základnu. Mezi tato témata patří rovněž problematika udělování šlechtických titulů či jiných šlechtických atributů (tj. erbů, přídomků či nejrůznějších prestižních distinktivních oslovení), přijímání do stavovských obcí (a s tím souvisejících právních podmínek, především inkolátu) a také vytváření specifické sociální skupiny označované jako tzv. nová šlechta, přičemž vyjasnění těchto otázek je významné i pro sledování postupných proměn a modernizace původní feudální společnosti. Je proto velmi cenné, že se práce Jiřího Brňovjána zaměřila právě na tuto problematiku a vzala si za cíl představit udělování šlechtických titulů v co nejširší míře. Kromě tématu samotného si ocenění zaslouží také chronologické a teritoriální vymezení, které je pečlivě a logicky zdůvodněno: autor se soustředil na období vlády tří habsburských panovníků zahrnující většinu 18. století – Josefa I., Karla VI. a Marie Terezie, a na území českého státu, a to včetně Slezska, i když většina z této oblasti byla v roce 1742 po prohrané první slezské válce pro habsburskou monarchii ztracena; slezský aspekt však z autorova zřetele nemizí.

Práce je rozdělena na dvě základní části. První, obecnější, se zaměřuje na otázky nobilitace a šlechtické titulatury v raně novověkých českých zemích a postupně přibližuje jednak základní způsoby nabytí šlechtictví (s. 29–50), jednak šlechtickou titulaturu a její proměny. Autor přitom sleduje její vývoj nejprve od předbělohorského období přes dobu reforem následujících od vydání Obnoveného zřízení zemského do roku 1650 až po ustálení celé praxe do poloviny 18. století (s. 51–76), poté líčí změny, které následovaly v druhé polovině 18. věku zejména na základě státoprávní reformy z roku 1749 a zavedení jednotné titulatury dědičných zemí roku 1752 (s. 77–100). Již tyto pasáže představují velmi cenné shrnutí dané problematiky, podložené bohatou domácí i zahraniční literaturou, ale i archivními prameny, a přinášející objasnění skutečností, v nichž mnohdy panují i v odborné literatuře různé nejasnosti či omyly. Českou šlechtickou titulaturu chápe J. Brňovják jako výraz územní integrity českého státu, současně však prezentovala české země jako svébytný celek navenek. Byla založena na plné suverenitě českého královského titulu, její právní platnost byla vymezena hranicemi českých zemí, v nichž se naopak neuplatnily tituly říšské či jiné, které musely být různým způsobem „nostrifikovány“ (nejčastěji udělením českého inkolátu). I vzhledem k nestabilní politické situaci v Říši, ohrožující pozici Habsburků jako volených císařů, si důležitost české šlechtické titulatury jakožto nezpochybnitelného znaku suverénní české panovnické moci uvědomovali i Habsburkové. Na základě toho zůstaly zachovány některé elementy původní suverenity (české knížecí a vévodské tituly) i

po zmíněném zavedení jednotné šlechtické titulatury v roce 1752, i když byly doprovázeny i udělením říšského titulu. Definitivní konec možnosti udělovat šlechtické tituly z moci české královské hodnosti přineslo až ustavení rakouské císařské hodnosti v roce 1804 a následný zánik Svaté říše římské a jejích institucí včetně říšské kanceláře – poté již panovník nepovyšoval do šlechtického stavu ze své moci české královské (poslední český knížecí titul byl udělen v roce 1807) nebo rakouské arcivévodské, ale pouze rakouské císařské, teprve tehdy lze mluvit o jednotné rakouské šlechtě.

Detailní pozornost věnuje J. Brňovják rovněž inkolátu (s. 101–128), tj. přijímání do zemských stavovských obcí, resp. konceptu jednotného obyvatelského práva ve všech zemích Koruny české, a rekapituluje jeho vývoj v českých zemích od počátku 14. století (pro předbělohorskou dobu však považuje užívání termínu „inkolát“ za anachronismus) a poté zejména po vydání Obnoveného zřízení zemského, kdy právo přijímat mezi zemské stavy přešlo z kompetence stavovských korporací do pravomoci panovníka; teprve panovníkovo udělení práva usadit se v zemích Koruny české, užívat zde příslušná práva a privilegia a zakupovat svobodné statky a disponovat s nimi ztotožňuje J. Brňovják s inkolátem (*ius incolatus*), i když tento termín se v pramenech objevuje až v druhé polovině 17. století, zatímco přijímání mezi zemské stavy se uplatnilo pod názvem „habilitování v zemi“ (*Habilitierung zum Lande*). Autor přitom sleduje tyto aspekty detailně pro Čechy a Moravu (do roku 1749) i Slezsko (do roku 1740) a poté situaci v českých zemích od poloviny 18. století, kdy sice nastaly některé dílčí změny, ale udělování inkolátu nadále pokračovalo až do poloviny 19. století, a jeho existence tak skončila až se zánikem českého stavovského systému a zavedením konstituční monarchie (přesto si ještě udržel význam v některých souvislostech – pro získání některých církevních obročí nebo možnost čerpání příspěvků z některých šlechtických nadací).

Všechny záležitosti týkající se nobilitací i inkolátu líčí autor velmi důkladně a s odkazem na příslušná nařízení a právní ustanovení, velmi pozorně a fundovaně je dává do souvislostí s právním vývojem a poměry jak Českého království, tak habsburské monarchie. Zvláště bych chtěla zdůraznit různé aspekty týkající se pomocných věd historických, zejména diplomatiky a sfragistiky: díky detailní pozornosti, kterou autor věnoval pramenům (a která nebývá v pouze obecně historicky zaměřených pracích obvyklá), tak mohl zjistit, že např. pro zpečetění českých inkolátních listin byla i po prvním desetiletí 19. století podle koroboračních formulí nadále používána arcivévodská pečeť, i když se zřejmě jednalo pouze o reziduum původních formulářových obrátů a formální chybu, která byla odstraněna až na konci třicátých let, kdy se již v koroborační formulí uvádí císařská hodnost a rakouská velká majestátní pečeť jako v nobilitačních listinách (s. 128).

Velmi detailně je zpracována rovněž kapitola zabývající se vlastním nobilitačním řízením a jeho písemnostmi (s. 129–170), která z hlediska novodobé diplomatiky popisuje průběh řízení počínaje podnětem, jaký mohla představovat iniciativa samotného panovníka, ale mnohem častěji podání žádosti (supliky), doplněné obvykle zásahem třetí strany, přes projednání a schválení záležitosti kancléřem a postoupení panovníkovi ke schválení až po vyhotovení a vyexpedování nobilitační listiny a následnou evidenci a archivaci souvisejícího aktového materiálu; příslušný proces zcela zapadal do soudobého systému fungování a komunikace úřadů i kancelářské praxe a byl používán v podstatě až do zániku monarchie v roce 1918. V rámci celého řízení bych zejména zdůraznila a ocenila pozornost,

jakou J. Brňovják věnuje úloze tzv. dvorských agentů, rozhodování v rámci radního kolegia kanceláře, erbovní cenzuře (důležité z heraldického hlediska) a zvláště otázce tax vyžadovaných za vyřízení dané záležitosti, které zahrnovaly několik dílčích částí (panovníkovi za projevenou milost, kanceláři, sekretáři, aj.), byly přesně strukturované a dosahovaly nemalé výše (přičemž v české kanceláři do poloviny 18. století více postihovaly cizince), i když mohly být v některých případech sníženy – přesto ale mohly nemalou měrou skutečný průběh a výsledek nobilitačního procesu či délku jeho vyřízení ovlivnit (viz i dále s. 281, 292, 305, 315, 355). Autor se zabývá také otázkou osobní angažovanosti panovníků v rámci jednotlivých kauz, přičemž na ni odpovídá střízlivě opět na základě rozboru písemností (připojená panovnická *placet*, obvykle bez komentářů) a s přihlédnutím k vyřizování úředních záležitostí obecně (s. 158–159), ale současně konstatuje, že zcela zásadní roli hrálo podání žádosti, bez níž by příslušný byrokratický proces vůbec nebyl zahájen, a to i v případech, kdy o nobilitaci panovník sám předem rozhodl, ať již písemně nebo dokonce ústně (protože na příjemci záleželo, zda udělenou milost využije), či se jednalo o vojenské a řádové šlechtictví nebo výjimečné případy nobilitace „hromadné“ (s. 167–170).

Druhá část habilitační práce J. Brňovjáka je věnována samotné nobilitační politice v českých zemích v letech 1705 až 1780, tj. v době vlády Josefa I., Karla VI. a Marie Terezie, přičemž vychází z úctyhodného počtu 1225 nobilitačních řízení bohemikálního charakteru, tzn. do roku 1752 s platností výslovně pro české země, poté s širším záběrem, ale české provenience. Zajímavé jsou již proměnlivé počty nobilitačních řízení, znázorněné i graficky (s. 176), které autor klade do souvislosti s různými domácími i zahraničními událostmi, především válečnými konflikty v době vlády Marie Terezie, sledovány jsou i další okolnosti – vliv společenského statutu žadatelů, jejich profesní stratifikace a teritoriální původ. Následující kapitola a její podkapitoly pak detailně sledují podmínky a předpoklady nobilitací (s. 187–266), a to nejprve pro období do roku 1740, poté pro období tereziánské. Zásluhy vykonané ve prospěch státu, panovníka či obecně panovnické dynastie, ale také veřejného blaha, tedy zásluhy úřední, vojenské a ekonomické (tj. především ty, které znamenaly finanční přínos panovnickému eráru) dokládá autor četnými příklady (s. 187–211), stejně jako militarizaci nobilitačního řízení v souvislosti s válkami o rakouské dědictví a válkou sedmiletou (s. 211–232); tehdy došly ocenění nejen zásluhy profesionálních vojáků, ale i civilního obyvatelstva, ať už přímo při zapojení do domobrany, nebo prokázáním statečného chování či loajálního postoje, plněním služebních povinností při organizování podpory armádě nebo přímo poskytováním materiální a finanční podpory, zajišťováním hospodářské stabilizace válkou zdevastovaného hospodářství či aktivizací obyvatelstva. Udělování nobilitací za válečné zásluhy přitom pokračovalo i v dalším období. Kromě zásluh různého druhu připomíná J. Brňovják také další podmínky v podobě osobních a rodinných kvalit, zahrnujících legitimní původ a status svobodného obyvatele, míru urozenosti (zde jsou velmi zajímavé informace o rodových legendách, snažících se doložit počátky rodu v co nejstarší době, které jsou známé i z jiných typů pramenů, ale v souvislosti se snahou o společenský vzestup mají další význam), majetnost, ale i vzdělání, na které byl kladen velký důraz, přičemž se v nobilitačních písemnostech dokládá ve formě nejen absolvování universitních studií, ale i cest do zahraničí či šlechtických akademií.

Velmi různorodé byly rovněž motivy žádostí o nobilitaci (s. 267–307), i když byly obvykle formálně vysvětlovány potřebou lépe sloužit zájmům panovníka a zemi; většinou ale

bylo argumentováno vážností a požadavky úřadu, který měl být zastáván (příčemž byla nobilitace chápána nejen jako odměna, ale i motivace), potřebou udělení inkolátu (pro což byla předpokladem minimálně držba rytířského stavu), přijetím mezi členy katedrálních a kolegiálních kapitul, které disponovaly zemskými statky (což vyžadovalo rovněž zisk inkolátu), snahou o nobilitaci ve prospěch dalších rodinných příslušníků (zejména potomků, jimž by tak bylo umožněno prokazovat kvalitnější služby panovníkovi) či o znovunabytí ztraceného šlechtictví, nebo (u stávajících šlechticů) o polepšení a povýšení, příp. i do knížecího stavu.

Za velmi zajímavé z hlediska sociální historie považují následující dvě kapitoly práce J. Brňovjána – „Nobilitace jako projev ekonomie sociálního jednání“ (připomínající koncept ekonomie sociálního jednání francouzského sociologa Pierra Bourdieua, modifikovaný pro studium české aristokratické společnosti raného novověku Petrem Mat'ou, s. 308–312) a „Mezi konfliktem a kompromisem: nobilitační politika jako regulativní nástroj v tvorbě nových elit“ (s. 313–356), sledující nobilitační politiku panovníka a potažmo kanceláře, která nobilitace zajišťovala (současně ji však lze označit nejen za vykonavatele, ale i spolutvůrce nobilitační politiky), i když si je autor plně vědom faktorů limitujících toto zkoumání (především v tom, že jsou dochovány pouze písemnosti realizovaných kauz, které navíc odkrývají pouze vlastní administrativní stránku, nikoli zásahy panovníka či dalších osob nad její rámec). V příslušných podkapitolách jsou přitom představeny nejrůznější příklady řešení konkrétních případů, kdy nebylo vyhověno předneseným žádostem v plné míře (např. z důvodu nedostatečných zásluh nebo sociálního původu či stavovskými nevhodného způsobu obživy a vykonávání profese neslučitelné se stavovským titulem), či bylo naopak dojít k odměňování a podpoře jiných (např. v podobě nobilitace skokem, *per saltum*, udělení zvláštního povolení užívat a spravovat deskový statek bez udělení inkolátu, apod.), byť nezřídka za cenu patřičného zpoplatnění. Zejména od třicátých let 18. století přitom bylo patrné častější oceňování zasloužilých podnikatelů a tudíž uvolněnější přístup k jejich nobilitacím v souvislosti s pragmatickým zájmem státu o zvýšení příjmů, který se odrážel i v požadavcích na zachování úspěšné podnikatelské činnosti. Velmi zajímavé je přitom sledování vztahu konfese a nobilitací (s. 338–347), zvláště ve Slezsku, které prokázalo, že konfesní otázky ve sledované (tj. předtoleranční) době v podstatě nehrály roli (jedinou výjimku představují sporadické projevy ocenění podpory katolictví v jinak nekatolickém slezském prostředí).

Z hlediska pomocných věd historických, resp. heraldiky je pochopitelně velmi cenná poslední kapitola (s. 357–402), ozřejmující zásahy erbovního cenzora O'Kellyho do erbovních návrhů a jejich úpravy zejména v případech, kdy nebylo schváleno požadované povýšení a navrženo povýšení nižší (upřednostňování polcení a vložení vydutého klínu oproti čtvrcení, odmítání středního štítku), takže byly do českého prostředí vědomě uváděny heraldické zvyklosti rakouského a říšského prostředí. Velmi zajímavé jsou rovněž pasáže věnované erbovní symbolice, resp. symbolice tzv. mluvících znamení (s. 371–386), heraldice jako nástroji k uchování rodinné paměti, podobě šlechtických přídomků a také čestným oslovením a titulům (*Wohlgebohren, Hochgebohren, Euer Liebden, Lieber Oheim*, s. 397–402), jimž dosavadní česká literatura zatím věnovala minimální pozornost.

Jednou z předností práce J. Brňovjána je důraz na problematiku Slezska, přesto (resp. i právě proto), že tato oblast zůstala po územní ztrátě v důsledku prohrané války omezena jen

na malou část původního celku. Zvláště patrné je to v podkapitole věnované inkolátu v této oblasti (s. 338an), který zůstal dosavadní literaturou v podstatě opomenut. Kromě zpracování otázek, jimž zatím nebyla věnována dostatečná pozornost, autor v některých případech dochází ke korekci některých dosavadních názorů (např. ohledně nobilitace známého školského reformátora F. Kindermanna, jejíž příčinou byla v prvé řadě nutnost získat inkolát při uvedení do funkce děkana kolegiální kapituly Všech svatých na Pražském hradě – s. 282, nebo stanovisko M. Myšky ke vztahu mezi nákupem svobodného pozemkového majetku a stavovským vzestupem podnikatelů – s. 337). Text nabízí odpověď na nejružnější otázky, které se při čtení nabízejí (např. vlastní vyměřování tax, dochování žádostí, jimž nebylo vyhověno, profese neslučitelné se stavovským titulem, apod.), takže v podstatě neponechává ani prostor pro výhrady či připomínky. Vyzdvihnout bych naopak chtěla i používání přesné terminologie.

Za mimořádnou je možno označit pramennou základnu, která se stala východiskem habilitační práce – využity byly prameny české, moravské, slezské, polské, rakouské, ale i lichtensteinské, uložené především v příslušných fondech Národního archivu v Praze (zejména fond Česká dvorská kancelář), Moravského zemského archivu v Brně, Zemského archivu v Opavě a rakouského státního archivu (Österreichisches Staatsarchiv). Úctyhodný je také soubor využitých domácích i zahraničních literatury, zahrnující i prameny editované či staré tisky. Ocenit bych chtěla také připojení přehledných tabulek (zejm. na s. 71, 94–95, 143–147, 181, 238), grafů či mapky, i když postrádám jejich seznam, jehož absence poněkud komplikuje jejich dodatečné dohledání. Zvláštní zmínku chci věnovat také vhodně zvoleným připojeným vyobrazením, pocházejícím z řady zdrojů.

Habilitační práce Jiřího Brňovjába představuje v každém případě jednoznačný přínos v rámci nejen domácích, ale i zahraničních historiografie, a to jak z hlediska historie obecně, tak – a to zejména – z hlediska oboru, v němž probíhá habilitační řízení, tj. oboru pomocné vědy historické; relevantnost tématu pro daný obor je mimo veškerou pochybnost. Totéž platí také pro další kritéria – vyzdvihnout je možno jak precizní, jasnou a zřetelnou formulaci problému, tak adekvátnost zvolených metod a úroveň zpracování, rovněž formální požadavky, ať již jazykové, tak citační, předložená práce splňuje bez výhrad. Habilitační práce J. Brňovjába tak podle mého názoru rozhodně a jednoznačně splňuje příslušné nároky kladené na práce tohoto druhu v daném oboru, a proto ji velmi ráda **doporučuji k dalšímu řízení**.

V Praze dne 2. května 2017

Doc. PhDr. Marié Ryantová, CSc.
Ústav archivnictví a pomocných věd historických
Filosofické fakulty Jihočeské university
v Českých Budějovicích